

Sociaal en Cultureel Planbureau

Maatschappelijke effecten van het wetsvoorstel

Hervorming
Kindregelingen
voor gezinnen
met kinderen

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het s c p verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het s c p te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2013
s c p-publicatie 2013-29
Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Omslagontwerp: bureau Stijlzo, Utrecht

ISBN 978 90 377 0684 0
NUR 740

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau
Rijnstraat 50
2515 XP Den Haag
(070) 340 70 00
www.scp.nl
info@scp.nl

De auteurs van s c p-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

1	Aanleiding tot het onderzoek	7
2	Opzet van de notitie	8
3	Armoede en sociale uitsluiting in gezinnen met kinderen: een verkenning van de literatuur	9
3.1	Armoede bij kinderen en jongeren tot 18 jaar	9
3.2	Risicofactoren voor armoede bij kinderen	11
3.3	Gevolgen van armoede voor kinderen	12
3.4	Sociale uitsluiting bij arme en niet-arme kinderen	15
3.5	Bezuinigingen van huishoudens	16
	Noten	18
4	Hervorming en versobering van het stelsel van kindregelingen: het wetsvoorstel in het kort	19
	Noot	21
5	Maatschappelijke effecten van de hervorming kindregelingen	22
	Noot	26
6	Conclusies	27
	Literatuur	29
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	31

1 Aanleiding tot het onderzoek

Sinds eind 2008 de economische crisis inzette hebben de kabinetten Balkenende-IV en Rutte-I en -II verscheidene maatregelen ingevoerd om de oplopende begrotings-tekorten te beteugelen. Besloten is onder meer tot een verhoging van de Aow-leeftijd, verhoging van het btw-tarief van 19% naar 21%, beperking van de hypotheekrenteafrek voor nieuwe hypotheek, een extra verhoging van de huren, verhoging van de eigen bijdrage in de ziektekosten en een nullijn voor de lonen van ambtenaren. Deze en andere maatregelen hebben voor veel groepen in de bevolking tot een daling van de koopkracht geleid en voor de nabije toekomst zijn meer bezuinigingen ingepland. Een daarvan is 'het hervormen en versoberen van de kindregelingen', aangekondigd in het laatste regeerakkoord (TK 2012/2013a) en op 3 september 2013 als wetsvoorstel voorgelegd aan de Tweede Kamer.

In de bijbehorende memorie van toelichting is aangegeven dat de meeste huishoudens met kinderen (91%) er als gevolg van de hervorming kindregelingen financieel op achteruit gaan. In bijna één op de vijf gevallen gaat het om een inkomensdaling van 2% of meer. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) is door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) gevraagd te onderzoeken hoe een en ander uitwerkt op de omvang van de armoede en sociale uitsluiting onder gezinnen met kinderen in Nederland.

Het verzoek komt voort uit een motie ingediend tijdens de behandeling door de Eerste Kamer van een wetsvoorstel om (ook) per 1 juli 2013 af te zien van indexering van de kinderbijslagbedragen (TK 2012/2013b). De motie-Ester c.s. (EK 2012/2013), aangenomen op 25 juni 2013, verzoekt de maatschappelijke gevolgen van de bezuinigingen voor gezinnen met kinderen in beeld te laten brengen door het SCP. Idealiter zouden in een dergelijk onderzoek ook eerdere bezuinigingsmaatregelen meegenomen worden om zo de gevolgen van eventuele stapelingseffecten in kaart te brengen. Om de behandeling in de Tweede Kamer van het wetsvoorstel Hervorming kindregelingen niet te vertragen, heeft SZW verzocht de studie in september klaar te hebben. Wij beperken ons daarom in deze notitie tot de effecten van de hervorming van de kindregelingen. In een afzonderlijke analyse, die gepland staat voor het einde van dit jaar, zullen we tevens ingaan op de effecten van andere maatregelen. Voor de huidige studie beantwoorden we de volgende onderzoeksvragen:

- Op basis van (SCP-)literatuur analyseren wat de maatschappelijke effecten zijn van de hervorming van de kindregelingen voor gezinnen met kinderen (deelname aan de samenleving, deelname aan sportverenigingen, vrijetijdsbesteding enz.).
- Uitgangspunt is het inkomensbeeld dat ontstaat door hervorming van de kindregelingen, inclusief afschaffing van de gratis schoolboeken en het overhevelen van de tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten voor jongeren tot 18 jaar naar het kindgebonden budget (Wtos 17-).

2 Opzet van de notitie

Uitgangspunt van deze notitie is dat de hervorming van het stelsel van kindregelingen in de meeste gevallen zal leiden tot een inkomensdaling bij huishoudens met kinderen, en dat dit weer gevolgen heeft voor de armoede en sociale uitsluiting in Nederland.

Het eerste deel van de studie is een beknopte verkenning van de onderzoeksliteratuur. Op grond van studies van het SCP, het Nationaal Instituut Budgetvoorlichting (Nibud) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) zijn algemene uitspraken te doen over het verschil in participatie tussen kinderen uit gezinnen met een gering inkomen en een hoger inkomen, en over de gevolgen van inkomensdalingen. Deze analyse geeft *geen* inzicht in de mate waarin een inkomen moet dalen om daadwerkelijk gevolgen te hebben voor de participatie van kinderen. Uiteraard zijn naast inkomen ook andere factoren van invloed op armoede en sociale uitsluiting. Er is echter geen reden te veronderstellen dat de hervorming van de kindregelingen op korte termijn de gezondheid, de etnische herkomst of het opleidingsniveau van de ouders zal beïnvloeden en via die weg een verandering in armoede en sociale uitsluiting teweeg zal brengen. Deze factoren laten we in deze studie daarom buiten beschouwing. Wel zullen we – waar mogelijk – onderscheid maken naar de samenstelling van huishoudens (eenoudergezinnen of paren met kinderen) en naar de belangrijkste inkomensbron.

In het tweede deel van deze notitie gaan we in op de wijzigingen in het stelsel van kindregelingen. Aan de hand van koopkrachtramingen gaan we na wat de effecten zullen zijn op armoede en sociale uitsluiting onder gezinnen met kinderen. Conform het verzoek van SZW beperken wij ons tot de maatschappelijke effecten van de plannen met de kindregelingen. Andere kabinetsmaatregelen, inclusief generieke bezuinigingen en lastenverzwaringen, blijven dus buiten beschouwing. Zoals gezegd komen die in een afzonderlijke studie aan bod.

3 Armoede en sociale uitsluiting in gezinnen met kinderen: een verkenning van de literatuur

3.1 Armoede bij kinderen en jongeren tot 18 jaar

Sinds medio jaren negentig publiceert het SCP samen met het CBS (vrijwel) jaarlijks de meest actuele gegevens over de omvang van armoede in Nederland, zowel voor de totale bevolking als voor de belangrijkste risicogroepen. Armoede is hier gedefinieerd als een situatie waarin iemand gedurende een langere periode niet de middelen heeft om te kunnen beschikken over wat in zijn samenleving minimaal noodzakelijk wordt geacht. Armoede wordt afgemeten aan twee referentiebudgetten die weerspiegelen wat in Nederland de minimaal noodzakelijke uitgaven zijn. Het zogenoemde 'basisbehoeftebudget' omvat de minimale uitgaven van een zelfstandig huishouden aan onvermijdbare zaken als voedsel, kleding en wonen; het 'niet-veel-maar-toereikendbudget' houdt daarbovenop rekening met kosten van ontspanning en sociale participatie (SCP/CBS 2012; Soede 2006, 2011; Vrooman 2009: 344-426). De armoedecijfers die we in deze notitie presenteren, zijn alle berekend aan de hand van het niet-veel-maar-toereikendcriterium. Tabel 3.1 toont voor de periode 2000-2013 het aantal personen dat volgens dit criterium in armoede leeft, uitgesplitst naar leeftijd.

Tabel 3.1

Personen in armoede^a naar leeftijd, 2000-2013 (in aantallen x 1000 en in procenten ten opzichte van de doelgroep)

	aantallen x 1000			%		
	0-17 jaar	18-64 jaar	65+	0-17 jaar	18-64 jaar	65+
2000	353	613	74	10,6	6,4	3,6
2001	295	503	74	8,7	5,2	3,6
2002	320	528	67	9,3	5,4	3,2
2003	355	615	70	10,3	6,3	3,3
2004	350	605	67	10,2	6,2	3,1
2005	347	614	72	10,2	6,3	3,3
2006	308	550	66	8,9	5,6	2,9
2007	276	506	61	8,0	5,2	2,7
2008	279	525	64	8,1	5,3	2,7
2009	305	592	59	8,9	6,0	2,4
2010	302	578	65	8,9	5,9	2,6
2011 ^b	359	685	82	10,6	7,0	3,2
2012 ^c	377	714	94	11,2	7,3	3,5
2013 ^c	375	715	94	11,3	7,5	3,5

a Armoede volgens het niet-veel-maar-toereikendcriterium.

b Voorlopige cijfers.

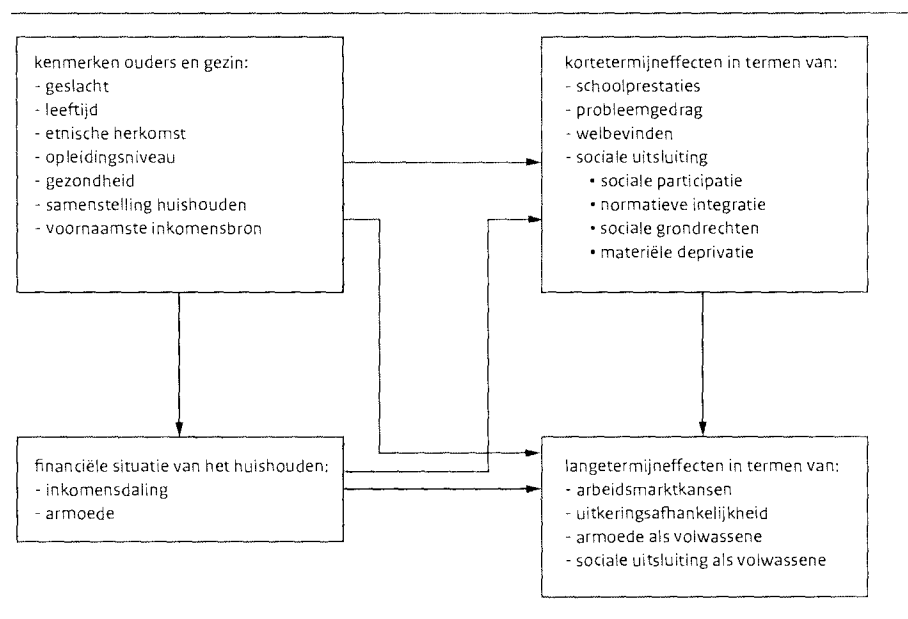
c Raming.

Bron: CBS (IPO'00-'11) SCP-bewerking

Uit het rechterdeel van tabel 3.1 blijkt dat kinderen en jongeren tot 18 jaar in de gehele beschouwde periode een hogere kans op armoede hebben dan volwassenen: van alle jeugdigen in Nederland leeft 9% tot 11% in een huishouden met een inkomen onder de niet-veel-maar-toereikendgrens. Onder volwassenen tot 65 jaar varieert het armoedepercentage tussen 5 en 7; bij 65-plussers gaat het om circa 3% (SCP/CBS 2012). In vergelijking met 2008, het begin van de economische crisis, is het armoedepercentage bij alle drie leeftijdsgroepen gestegen, maar het sterkst bij kinderen. Naar verwachting zijn in 2013 3,2% meer kinderen arm dan in 2008. Bij de 18-64-jarigen en 65-plussers bedraagt deze stijging respectievelijk 2,2 en 0,8 procentpunt.

Eerder is aangegeven dat de hervorming van de kindregelingen voor de meeste huishoudens met kinderen zal leiden tot koopkrachtverlies en dat dit gevolgen kan hebben voor armoede en sociale uitsluiting in Nederland. Figuur 3.1 toont de relaties tussen deze factoren, evenals een aantal kenmerken die daar mogelijk op inwerken.

Figuur 3.1
Voorspellende factoren voor armoede en sociale uitsluiting

3.2 Risicofactoren voor armoede bij kinderen

Kinderen uit een eenoudergezin zijn relatief vaker arm dan kinderen van wie beide ouders in het huishouden aanwezig zijn: 25% versus 8% (cijfers 2011). Tabel 3.2 toont voor beide typen gezinnen de ontwikkeling in het aantal arme kinderen sinds 2001.

Tabel 3.2

Kinderen in armoede, naar type gezin, 2001-2011 (in procenten van de totale doelgroep)

	2001	2007	2009	2011 ^a
eenoudergezin	22,9	23,0	22,9	25,3
– 1 kind	12,1	13,7	14,3	15,8
– ≥ 2 kinderen	28,9	28,4	28,5	31,7
paar	6,7	5,5	6,5	8,3
– 1 kind	3,6	3,8	4,1	5,4
– 2 kinderen	5,1	4,0	4,8	6,4
– ≥ 3 kinderen	10,7	9,2	10,9	13,3
overig	9,9	11,0	11,0	13,3
totaal	8,7	8,0	8,9	10,6

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (2013b) SCP-bewerking

Uit tabel 3.2 blijkt dat in 2011 de armoede bij kinderen op het hoogste niveau is van de afgelopen tien jaar. Dit geldt zowel voor de totale groep kinderen als voor de onderscheiden subgroepen. De cijfers laten tevens zien dat de kans op armoede toeneemt bij een groter aantal kinderen in het huishouden. Bij de eenoudergezinnen is er zelfs een verdubbeling van armoede. Bij de paren maakt het weinig uit of er een of twee kinderen in het gezin aanwezig zijn, maar neemt het armoedepercentage vanaf drie kinderen flink toe.

De verhoogde kans op armoede onder eenoudergezinnen treffen we uiteraard ook aan wanneer we kijken naar de bijbehorende volwassenen. Ouders die lid zijn van een paar, zijn duidelijk minder vaak arm dan ouders die er alleen voor staan. In 2011 bedragen de armoedepercentages respectievelijk 7 en 22 indien er uitsluitend minderjarige kinderen in het huishouden aanwezig zijn, en respectievelijk 3 en 8 indien er ook meerderjarige kinderen wonen.

Zoals figuur 3.1 al aangeeft is de bron van inkomsten in het huishouden eveneens van invloed op de kans van armoede bij kinderen en jongeren. Een bijstandsuitkering als belangrijkste inkomstenbron geldt daarbij als grootste risicofactor: van alle kinderen uit deze gezinnen is ruim de helft (54%) arm volgens het niet-veel-maar-

toereikendcriterium. Andere uitkeringstypen gaan samen met een minder sterke verhoging van het armoedepercentage (circa 35%), terwijl van de kinderen uit gezinnen die voornamelijk van loon of winst uit onderneming leven respectievelijk slechts 5% en 13% in armoede verkeert. Dit laatste betekent echter niet dat er in absolute zin weinig arme kinderen met werkende ouders zijn. Integendeel, doordat de werkzame beroepsbevolking ruim 7 miljoen personen beslaat, is 70% van de arme minderjarigen afkomstig uit een gezin waarvan een of beide ouders werken (SCP/CBS 2012).

Een andere factor die van invloed is op de kans op armoede bij kinderen en jongeren is de etnische herkomst. Hoewel van de arme minderjarigen ruim de helft van autochtoon-Nederlandse afkomst is (54%), is het armoedepercentage voor die groep relatief klein: in 2011 slechts 7%. Onder kinderen met een Marokkaanse of Turkse achtergrond is dit respectievelijk 30% en 25%, onder kinderen van Surinaamse of Antilliaans-Arubaanse afkomst respectievelijk 12% en 17%. Bij westerse migrantenkinderen loopt de kans om in armoede te leven soms overigens ook flink op. Van de kinderen uit Midden- en Oost-Europese landen behoort 24-29% tot een arm gezin (SCP/CBS 2012).

3.3 Gevolgen van armoede voor kinderen

'Kinderen hoeven niet gestraft te worden voor het feit dat de ouders minder inkomen hebben.' Dit zegt een respondent in een studie naar het oordeel van burgers over wat er in Nederland nodig is voor een minimaal acceptabele levensstandaard (Hoff et al. 2009: 60). Zij verwoordde het gevoel dat kinderen zelf niet de oorzaak zijn van armoede in een huishouden en daarom ook niet de gevolgen zouden hoeven te dragen. Ook beleidsmakers zijn deze mening toegedaan, getuige het pleidooi – zowel op Europees als op nationaal niveau – om de bestrijding van kinderarmoede extra prioriteit te geven (EC 2010: 4; TK 2012/2013c). Dit is mede ingegeven door de idee dat het opgroeien in armoede een slechte start betekent, een gedachte die niet geheel ongegrond is. Meerdere studies hebben laten zien dat armoede tijdens de jeugd leidt tot een verhoogde kans om als volwassene opnieuw – of nog steeds – arm te zijn. Zo toonde Guiaux (2011) aan dat 7% van de mensen die als kind arm zijn geweest, als volwassene eveneens een inkomen onder het niet-veel-maar-toereikendcriterium heeft. Dit is bijna tweemaal zo veel als bij mensen die geen armoede hebben gekend tijdens hun kindertijd (4%). Tegelijkertijd geven deze cijfers aan dat opgroeien in armoede in het merendeel van de gevallen niet voorbestemt tot permanente armoede; 93% van de kinderen uit een arm gezin heeft zich daar als volwassene aan ontworsteld. Wel is de duur van de armoede in de kindertijd van belang. De kans op armoede als volwassene is groter (15%) wanneer men als kind langdurig arm was.¹

Deze bevindingen zijn vergelijkbaar met die van eerdere studies naar inkomensmobiliteit. Cörvers (2000) vond dat mensen die als kind zijn opgegroeid in een gezin met weinig inkomen, jaren later zelf ook vaker een beperkt inkomen hebben. Het verschil met mensen die in hun jeugd onder welvarende omstandigheden leefden, bedraagt 6 procentpunten. Van den Brakel en Moonen (2009) maakten in hun onderzoek onderscheid tussen autochtone Nederlanders, westerse en niet-westerse migranten. Voor alle

drie bevolkingsgroepen vonden zij een samenhang tussen de inkomenspositie in de jeugd en die als volwassene. Onder de niet-westerse migranten was die relatie het sterkst: van degenen die als kind zijn opgegroeid in een gezin uit de laagste 20%-inkomensklasse, heeft 40% zelf ook een dergelijk gering inkomen.

Guiaux (2011) onderzocht niet alleen of armoede in de kindertijd leidt tot een verhoogde kans op armoede als volwassene, maar ook of de kans op sociale uitsluiting dan groter is. Uit de resultaten trad deze samenhang inderdaad naar voren: personen die als kind arm waren, zijn als volwassene gemiddeld meer sociaal uitgesloten dan hun tegenpolen. Dit verschil manifesteert zich vooral in sociale participatie en materiële deprivatie. De route waarlangs armoede tijdens de jeugd leidt tot armoede en sociale uitsluiting als volwassene, blijkt deels via sociaaleconomische factoren te lopen en deels via de gezondheid. Aan de ene kant hebben kinderen die in armoede opgroeien meer te maken met materiële tekorten en nemen zij minder deel aan sociale activiteiten. Mede hierdoor komen zij op een lager opleidingsniveau uit, wat hun positie op de arbeidsmarkt verslechtert. Aan de andere kant hebben kinderen uit arme gezinnen vaker last van gezondheidsproblemen, met eveneens een geringere sociale participatie en lagere opleiding als gevolg. De slechtere arbeidsmarktpositie, het lagere inkomen uit werk en de grotere kans op uitkeringsafhankelijkheid dragen vervolgens bij aan een grotere kans op armoede en sociale uitsluiting als volwassene. Overigens spelen bij dit proces meer factoren een belangrijke rol. De etnische herkomst, maar ook het opleidingsniveau van de vader zijn bijvoorbeeld bepalend voor de mate van sociale participatie tijdens de jeugd, het uiteindelijke opleidingsniveau en de kansen op de arbeidsmarkt. Voor een aantal andere factoren gaat dit nauwelijks op. Zo blijkt het gezinsklimaat wel van invloed te zijn op het welbevinden van het kind en zijn of haar latere psychologische hulpbronnen (algemene gemoedstoestand, tevredenheid met het werk dat men doet), maar is het effect op armoede en sociale uitsluiting als volwassene zeer gering. Ook het opgroeien in een eenoudergezin vormt geen verklaring voor de kans op armoede of sociale uitsluiting als volwassene. Mensen die nu lid zijn van een eenoudergezin zijn relatief vaak arm, maar er is geen bewijs dat zij ook in hun jeugd vaker arm waren. Armoede in de kindertijd verhoogt dus niet de latere kans op alleenstaand ouderschap. De bevindingen van Guiaux (2011) wijzen erop dat opleiding een sleutelrol speelt in het proces tussen armoede tijdens de jeugd en armoede en sociale uitsluiting als volwassene. Armoede is via de gezondheid van het kind en de mate van sociale participatie bepalend voor diens opleidingsniveau en dit niveau is zelf weer direct en indirect (via de arbeidsmarktkansen) van invloed op de armoede en sociale uitsluiting die volwassenen ervaren. Onderzoek van Peruzzi (2013) toont eveneens het belang van opleiding aan. Kinderen die in behoeftige omstandigheden opgroeien hebben op 16-jarige leeftijd een onderwijsachterstand en op 30-jarige leeftijd een lager voltooid onderwijsniveau dan niet-arme kinderen. Beide kenmerken hebben vervolgens een zelfstandig effect en verhogen het risico op sociale uitsluiting op latere leeftijd.

Naast de langetermijneffecten van armoede bij kinderen zijn uit diverse studies ook nadelige effecten van armoede voor de kortere termijn naar voren gekomen. Genoemd is

al het verband met de slechtere schoolprestaties tijdens de tienerjaren (Peruzzi 2013). Minder sterk, maar wel statistisch significant, is de samenhang die zij vond met probleemgedrag op 16-jarige leeftijd, zoals alcohol- en druggebruik en gedrag waardoor men in aanraking is gekomen met de politie. Dekovic et al. (1997) toonden dergelijke effecten ook aan, maar alleen voor kinderen jonger dan 12 jaar. Hier bleek de opvoedingssituatie in de betrokken gezinnen een belangrijke intermediërende factor te zijn. Door gevoelens van depressiviteit en incompetentie bij de opvoeder (meestal de moeder) en door minder goede relaties, zowel tussen de ouders onderling als tussen ouder en kind, doen kinderen uit arme gezinnen het minder goed op school en ontwikkelen zij meer probleemgedrag. Rovers (1998), ten slotte, legde verband tussen economische deprivatie binnen het gezin en regelovertredend gedrag van kinderen van 11-13 jaar. Ook hij merkte daarbij op dat een deel van dit verband indirect verloopt via kenmerken van het gezin.

Een tweede kortetermijneffect van armoede waarop in de onderzoeksliteratuur gewezen wordt, is dat kinderen zich door de situatie ongelukkig voelen. Met name de vergelijking met kinderen die het ruimer hebben, speelt hierbij een rol. Nederlandse kinderen behoren volgens Unicef (2013) gemiddeld tot de gelukkigste van de (westerse) wereld, maar dit betekent niet dat dit voor alle kinderen opgaat. Kinderen die in een arm gezin opgroeien zijn zich ervan bewust dat hun financiële situatie relatief ongunstig is en dat zij minder nieuwe kleren krijgen, uitstapjes maken of op vakantie gaan (Snel et al. 2001; de Kinderombudsman 2013). Dit is tevens waar ouders zich het meest schuldig over voelen (Ypeij et al. 2002; Hoff et al. 2009; Vanhee 2007). Daarnaast maken arme kinderen zich nogal eens zorgen over de problemen binnen het gezin, wat bij een deel van hen leidt tot fysieke of psychische klachten als hoofdpijn en buikpijn (de Kinderombudsman 2013).

Tot slot is aangetoond dat armoede een ongunstig effect heeft op de maatschappelijke deelname van kinderen (Hoff et al. 1997, Vrooman et al. 2007, Snel et al. 2001). Kinderen uit arme gezinnen nemen minder vaak deel aan culturele activiteiten en maken minder gebruik van recreatieve voorzieningen dan andere kinderen (Hoff et al. 1997). In dit onderzoek is geen bewijs gevonden dat arme kinderen tevens minder aan sportactiviteiten deelnemen, hoewel er een algemeen verband met de inkomenshoogte van het gezin werd aangetroffen. Een latere studie van Vrooman et al. (2007) suggereert wel een verband met sportdeelname, al is hier strikt genomen geen sprake van een vergelijking tussen arme en niet-arme kinderen. Van de gezinnen met een inkomen tot 130% van het sociaal minimum geeft 30% te kennen dat de kinderen om financiële redenen van geen enkele sportclub of hobbyvereniging lid zijn. Bij de gezinnen met een hoger inkomen is dit 4%.

Maatschappelijke participatie is een van de domeinen waaruit sociale uitsluiting af te lezen is. Hierna komt dit begrip 'sociale uitsluiting' nader aan de orde.

3.4 Sociale uitsluiting bij arme en niet-arme kinderen

Met sociale uitsluiting wordt bedoeld op een situatie waarin op meerdere terreinen achterstanden bestaan. Jehoel-Gijsbers (2004) onderscheidt vier aspecten of dimensies van sociale uitsluiting.

- onvoldoende sociale participatie: onvoldoende deelname aan formele en informele sociale netwerken;
- onvoldoende normatieve integratie: onvoldoende naleving van centrale waarden en normen behorend bij actief sociaal burgerschap;
- onvoldoende toegang tot sociale grondrechten: onvoldoende toegang tot gezondheidszorg, huisvesting, onderwijs en andere grondrechten, als gevolg van wachtlijsten of financiële drempels;
- materiële deprivatie: tekort aan middelen voor elementaire levensbehoeften en materiële goederen.

Sinds 2004 heeft het SCP meerdere studies naar sociale uitsluiting verricht, enkele specifiek gericht op kinderen en jongeren van 5-17 jaar. In 2008 en in 2010 zijn enquêtes afgenomen bij twee afzonderlijke steekproeven, beide bestaande uit ruim 2200 kinderen plus een van de ouders. De meting van 2008 betrof een inventarisatie van het volledige begrip sociale uitsluiting, vertaald naar de leefwereld van kinderen (Jehoel-Gijsbers 2009; Roest et al. 2010). In 2010 is alleen de maatschappelijke deelname – onderdeel van de dimensie ‘sociale participatie’ – in kaart gebracht. Vergelijking van deze gegevens met die uit 2008 moest aantonen of de deelname aan vrijetijdsactiviteiten van kinderen sindsdien was toegenomen (Roest 2011). Hierna volgt een korte omschrijving van de inhoud en bevindingen van de enquête uit 2008, toegespitst op de vraag of sociale uitsluiting meer voorkomt onder kinderen uit arme gezinnen dan onder die uit niet-arme gezinnen. De gegevens uit deze enquête gebruiken we tevens voor de berekening van de effecten van de wijzigingen in de kindregelingen op sociale uitsluiting (zie hoofdstuk 5).

Zoals gezegd zijn de vier aspecten of dimensies van sociale uitsluiting in de enquête vertaald naar de leefwereld van kinderen en jongeren. Zo is in verband met sociale participatie gevraagd naar de deelname aan vrijetijdsactiviteiten, op vakantie gaan en uitstapjes maken, en het onderhouden van sociale contacten met familie en vrienden. De mate van normatieve integratie is alleen bij jongeren van 12-17 jaar vastgesteld door te vragen naar pest-, spijbel- en regelovertrekend gedrag. De toegang tot sociale grondrechten is afgemeten aan de veiligheid in de buurt en aan de aanwezigheid en kwaliteit van speelplekken en andere voorzieningen voor kinderen, terwijl materiële deprivatie onder andere is vastgesteld op grond van problemen met de kosten van bijvoorbeeld een verjaardagsfeestje of schoolreisje (Roest et al. 2010: 38-40).

De uitkomsten van de enquête laten zien dat kinderen en jongeren uit arme gezinnen vaker sociaal uitgesloten zijn dan kinderen en jongeren uit niet-arme gezinnen.² Dat de arme groep vaker slechter af is geldt voor alle vier aspecten van sociale uitsluiting, maar vooral voor materiële deprivatie. Het meest ongunstig is de situatie van kinderen uit bijstandsgezinnen: 37% is tamelijk tot zeer materieel gedepriveerd. Zij zijn om financiële

redenen geen lid van een sport- of hobbyclub, zitten niet op zwembad of kunnen niet mee met schoolkamp of uitstapjes met school. Daarnaast hebben de ouders veel moeite om basale uitgaven voor hun kind te betalen, zoals nieuwe kleren of schoenen of een verjaardagsfeestje. Binnen de overig-arme en de niet-arme groep bedragen de percentages respectievelijk 12 en 2 (Roest et al. 2010: 56-72).

De andere drie dimensies vertonen soortgelijke, maar kleinere verschillen tussen arme en niet-arme kinderen. Wat betreft de sociale participatie blijkt 14% van de bijstandskinderen tamelijk tot zeer uitgesloten te zijn, tegenover 6% van de overig-arme groep en 3% van de niet-arme kinderen. Zij nemen – zoals ook bij materiële deprivatie al naar voren kwam – minder vaak deel aan een sport- of hobbyclub en maken minder vaak uitstapjes naar een pretpark, dierentuin of bioscoop. Ook nodigen zij thuis minder vrienden en vriendinnen uit en gaan zij minder op bezoek bij anderen. Vooral de kinderen uit bijstandsgezinnen, tot slot, rapporteren vaker dat zij afgelopen zomer niet op vakantie zijn geweest.

Het aandeel kinderen in een achtergestelde positie op het terrein van de sociale grondrechten ligt in dezelfde orde van grootte als bij de dimensie ‘sociale participatie’. Binnen de groep met een bijstandsuitkering is 11% van de kinderen tamelijk tot zeer uitgesloten van het wonen in een aangename en veilige buurt. Overlast van directe burens, hangjongeren en verkeer, geen of slechte omgang met de burens en onvoldoende of slecht onderhouden speelplekken in de buurt zijn de aspecten waar deze kinderen (en hun ouders) mee te maken hebben. Bij de overig-armen en de niet-armen gaat het om respectievelijk 7% en 5% van de kinderen.

Tot slot komen bij 15% van de 12-17-jarigen uit bijstandsgezinnen gedragingen voor die duiden op een tamelijk tot zeer groot tekort aan normatieve integratie. Dit is opnieuw, hoewel niet heel veel, hoger dan de percentages onder de kinderen uit de overig-arme en de niet-arme gezinnen (resp. 10 en 8). Met name schorsingen van school komen naar eigen opgave vaker voor binnen de arme groepen, evenals vechtpartijen en – in de bijstandsgroep – winkeldiefstal (Roest et al. 2010: 56-72).

Uit het voorgaande blijkt dat armoede een belangrijke risicofactor is voor sociale uitsluiting bij kinderen. Nadere analyse leert echter dat het effect van armoede grotendeels via materiële deprivatie van de ouders loopt. Kinderen uit arme gezinnen lopen dus vooral risico op sociale uitsluiting doordat hun ouders moeite hebben met rondkomen, schulden hebben of wegens geldgebrek bepaalde basale uitgaven niet kunnen doen (Roest et al. 2010: 81-82).

3.5 Bezuinigingen van huishoudens

Uit het in paragraaf 3.4 beschreven onderzoek naar sociale uitsluiting komt naar voren dat kinderen uit gezinnen met weinig inkomen hier vooral iets van merken door geringere uitgaven aan vakantie en vrijetijdsbesteding. Cijfers van het CBS, gebaseerd op hun Consumenten Conjunctuur-onderzoek, ondersteunen deze bevinding. In deze enquête krijgen hoofden van huishoudens of hun partner de vraag voorgelegd waar zij op zouden bezuinigen als hun inkomen flink zou dalen. Tabel 3.3 toont voor verschillende typen huishoudens de meest recente gegevens uit 2013.

Tabel 3.3

Voorgenomen bezuinigingen van huishoudens bij inkomensdaling, naar huishoudenstype, eerste kwartaal 2013 (in procenten)

	alleenstaand	paar zonder kinderen	paar met kinderen	eenoudergezin
- voeding, drank, tabak	8	6	12	11
- kleding, schoenen	10	6	8	10
- auto en vervoer	8	11	13	14
- vakantie	13	18	21	14
- recreatie en cultuur	12	16	15	9
- overige bezuinigingen	15	14	16	15
- alles, niets in het bijzonder	16	13	8	13
- weet niet	20	15	8	14
totaal	100	100	100	100

Bron: CBS (2013b) SCP-bewerking

Uit tabel 3.3 blijkt dat paren met kinderen sterk geneigd zijn te bezuinigen op vakantie, op recreatieve of culturele activiteiten en op 'overige bezuinigingen'. Ook eenoudergezinnen noemen deze posten, maar zeggen daarnaast relatief vaak dat zij op 'alles' bezuinigen. Basale voorzieningen als kleding en voeding blijven meer buiten schot, alhoewel bij beide uitgavenposten toch circa 10% van deze huishoudens zegt dat zij erop zouden beknipten. Overigens kan dit ook inhouden dat men meer op aanbiedingen gaat letten of vaker een huismerk van de supermarkt koopt. Een uitgavenpost waarop eveneens betrekkelijk veel huishoudens met kinderen naar eigen zeggen zouden besparen, betreft vervoer. Vooral alleenstaanden zijn hier veel minder toe geneigd. Dit kan zijn doordat het niet mogelijk is hier (extra) op te bezuinigen, bijvoorbeeld doordat men naar het werk moet reizen. Deels zal echter ook een rol spelen dat – met name – de auto weg doen een forse verandering van levensstijl betekent (zie ook Madern en Van der Werf 2013).

De gegevens in tabel 3.3 betreffen een hypothetische situatie: gevraagd is waarop mensen zouden bezuinigen als het inkomen zou dalen (CBS 2013b). Het Nibud heeft onderzocht of en waarop huishoudens daadwerkelijk bezuinigen (Madern en Van der Werf 2013). Van de Nederlandse huishoudens heeft bijna 70% in het afgelopen jaar bezuinigd en 40% kan naar eigen zeggen niet méér bezuinigen dan men al doet. Binnen de groep met een inkomen onder modaal liggen beide percentages hoger, op 77 en 58. Nog vaker komen bezuinigingen voor onder degenen die in de laatste twaalf maanden een inkomensterugval hebben ervaren (81%) of die – gedeeltelijk of volledig – werkloos zijn geworden (83%).

Net als uit de cijfers van het CBS blijken recreatie en vakantie de eerste posten te zijn waarvan men de uitgaven probeert te beperken. Daarnaast bezuinigt men vaak op luxe artikelen, zoals een televisie of computer, en op abonnementen op tijdschriften en kranten. De meest gehanteerde strategie om te bezuinigen betreft het kopen van producten die in de aanbieding zijn, direct gevolgd door het kopen van goedkopere producten en eigen merken. Het besluit om naar goedkopere winkels te gaan of producten minder vaak of zelfs helemaal niet meer aan te schaffen, komt minder vaak voor (Madern en Van der Werf 2013).

Gezien de aanhoudende economische crisis, de daarmee samenhangende groei van het aantal armen en de geneigdheid om vakanties als een van de eerste bezuinigingsposten te noemen, is te verwachten dat burgers minder vaak op vakantie gaan en hun vakantiegeld – als ze dat hebben – aan andere zaken besteden. Cijfers van het Nibud laten echter zien dat dit wel meevalt. In 2012 gaf 18% van de ondervraagden aan dat zij niet van plan waren dat jaar op vakantie te gaan; twee jaar eerder was dit 20%. Wel was bijna een kwart van plan om minder aan de vakantie uit te geven en was dit vaker vanwege bezuinigingsoverwegingen. Tot slot blijkt dat de meeste geënquêteerden van plan zijn hun vakantiegeld daadwerkelijk aan de vakantie te besteden. In 2012 lag dit percentage bovendien iets hoger dan twee jaar daarvoor, op 50% versus 45% (Bos en Van der Burg 2012).

Noten

- 1 Langdurige armoede is in dit onderzoek gedefinieerd als 'in beide beschikbare meetjaren (1985 en 1989) arm' (Guiaux 2011: 10).
- 2 In deze studie behoren kinderen tot de arme groep indien zij wonen in een huishouden met een inkomen onder 120% van het sociaal minimum. Daarbinnen is nader onderscheid gemaakt tussen kinderen uit gezinnen die moeten leven van een bijstandsuitkering en die uit 'overig arme gezinnen'.

4 Hervorming en versobering van het stelsel van kindregelingen: het wetsvoorstel in het kort

Het wetsvoorstel Hervorming kindregelingen komt voort uit het regeerakkoord en beoogt vereenvoudiging en versobering. Dit gebeurt door het aantal kindregelingen terug te brengen van elf tot vier, de inkomensondersteuning meer te richten op de laagste inkomens en de arbeidsparticipatie te stimuleren via sterkere financiële prikkels.¹ Uiteindelijk zal het stelsel bestaan uit twee regelingen gericht op inkomensondersteuning (algemene kinderbijslag en kindgebonden budget) en twee regelingen gericht op participatiebevordering (inkomensafhankelijke combinatiekorting en kinderopvangtoeslag). In het wetsvoorstel blijven deze laatste regelingen ongewijzigd. Tabel 4.1 geeft een overzicht van de voorgestelde maatregelen.

Tabel 4.1

Voorgestelde wijzigingen in het stelsel van kindregelingen

huidige situatie	voorgestelde maatregelen	huishoudens die met maatregel te maken krijgen (aantal x 1000)	budgettaire gevolgen ² (structureel) (euro x 1 mln.)
algemene kinderbijslag	verlaging bedrag voor kinderen vanaf 6 jaar naar huidige niveau voor kinderen van 0-5 jaar, differentiatie naar leeftijd vervalt	1.300	-646
	niet-indexeren kinderbijslagbedrag in 2014 en 2015	1.900	
kindgebonden budget	verhoging bedragen voor eerste en tweede kind, met resp. 29 euro en 510 euro	870	20 247
	verlaging inkomensgrens (van 26.000 naar 20.000 euro), waardoor budget eerder afbouwt	40 ^b	-232
	invoering alleenstaande-ouderkop (tegemoetkoming voor alleenstaande ouders, max. 2800 euro per jaar)	360	986
	verhoging bedragen leeftijdskopjes, met 175 euro (kinderen 12-15 jaar) en 291 euro (16-17 jaar)	c	91 ^d 20 ^e
combinatiekorting	geen		
kinderopvangtoeslag	geen		

MAATSCHAPPELIJKE EFFECTEN VAN HET WETSVORSTEL HERVORMING KINDREGELINGEN
VOOR GEZINNEN MET KINDEREN

Tabel 4.1 (vervolg)

huidige situatie	voorgestelde maatregelen	huishoudens die met maatregel te maken krijgen (aantal x 1000)	budgettaire gevolgen ^a (structureel) (euro x 1 mln.)
aanvulling op sociaal-minimumuitkeringen voor alleenstaande ouders ^f	vervalt, wordt deels gecompenseerd via kindgebonden budget	127	-450
(aanvullende) alleenstaande ouderkorting	vervalt	(max.) 511	-540
gratis schoolboeken	vervalt, wordt deels gecompenseerd door verhoging leeftijds-kopjes in kindgebonden budget	825	
wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten (Wtos) kinderen tot 18 jaar	vervalt, wordt deels gecompenseerd door verhoging leeftijds-kopjes in kindgebonden budget	36 ^g	
ouderschapsverlofkorting	vervalt	^h	-90
aftrek levensonderhoud kinderen	vervalt	^h	-210
tegemoetkoming ouders met thuiswonende gehandicapte kinderen	vervalt, wordt geïntegreerd in dubbele kinderbijslag	23	-6
totaal			-810

- a Negatieve bedragen leveren de overheid een besparing op; positieve bedragen een uitgavenstijging.
b Het aantal huishoudens dat als gevolg van de verlaging van de inkomensgrens geen recht meer heeft op kindgebonden budget. Daarnaast zijn er huishoudens die *minder* kindgebonden budget gaan ontvangen.
c Het aantal huishoudens met kinderen in de betreffende leeftijdscategorie, voor zover zij recht hebben op kindgebonden budget.
d Bedrag ter compensatie van het afschaffen van de gratis schoolboeken voor kinderen op het voortgezet onderwijs. Hiertegenover staat een besparing van 276 miljoen euro, zodat de nettobesparing 185 miljoen euro bedraagt (zie memorie van toelichting: 23-24). Deze besparing is niet in de tabel opgenomen omdat de afschaffing van de gratis schoolboeken in een apart wetsvoorstel wordt geregeld.
e Tegenover deze extra uitgaven aan kindgebonden budget staat een besparing op de Wtos van hetzelfde bedrag (zie memorie van toelichting: 24).
f Dit betreft de toeslag van 20% op de norm van de bijstandswet voor de ten laste komende kinderen, waardoor alleenstaande ouders 90% in plaats van 70% van het referentieminimumloon krijgen
g Dit cijfer betreft het aantal gebruikers in 2012.
h Het aantal huishoudens dat met deze maatregel te maken krijgt, is onbekend.
i Inclusief de besparingen op de onderwijsbegroting (gratis schoolboeken, Wtos 17-) gaat het om -1.106 miljoen euro.

Bron: SZW (2013a, b); SVB (2013: 21); CBS (2013a); TK 2012-2013d SCP-bewerking

De effecten op de koopkracht variëren voor verschillende groepen uit de bevolking, afhankelijk van de hoogte van het inkomen, de inkomensbron, het aantal kinderen en de leeftijd van de kinderen. Uit de memorie van toelichting blijkt onder meer dat alleenstaande ouders met een baan op minimumloonniveau er naar verwachting financieel flink op vooruitgaan (2¼% tot 10½%), maar dat degenen met een modaal arbeidsinkomen er door de maatregelen juist vaak iets op achteruitgaan (circa 1%). Eenoudergezinnen die van een bijstandsuitkering leven, zullen meer koopkrachtverlies lijden, variërend tussen 2¼% tot 4½%. Bij de paren zijn het de eenverdieners die naar verwachting de sterkste effecten zullen ervaren, zeker als zij kinderen van 12-17 jaar hebben. Het verlies in koopkracht voor deze groep kan oplopen tot ruim 3% (memorie van toelichting: 26).

Noot

- 1 Met name de vervanging van de aanvulling van 20% op de minimumuitkeringen voor alleenstaande ouders door een 'kopje' in het kindgebonden budget is bedoeld als prikkel om te gaan werken.

5 Maatschappelijke effecten van de hervorming kindregelingen

In dit tweede deel van deze studie gaan we aan de hand van koopkrachtramingen na wat de effecten van het wetsvoorstel Hervorming kindregelingen zijn op armoede en sociale uitsluiting onder gezinnen met kinderen. De gedetailleerde koopkrachtramingen zijn aangeleverd door het ministerie van szw.

Inzicht in het effect op armoede verkrijgen we middels berekeningen op een databestand met inkomensgegevens van circa 94.000 huishoudens die in totaal ruim 270.000 personen omvatten. De gegevens in dit Inkomenspanelonderzoek (IPO) zijn voornamelijk afkomstig van de Belastingdienst.

Het effect op de mate van sociale uitsluiting meten we af aan het databestand Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen (Asouk) uit 2008. Dit bestand bevat de enquêtegegevens van iets meer dan 2200 kinderen en jongeren van 5-17 jaar, plus van een van de ouders. De kinderen en jongeren zijn ondervraagd over alle vier aspecten van sociale uitsluiting: sociale participatie, normatieve integratie, toegang tot sociale grondrechten en materiële deprivatie. De ouders zijn vooral ondervraagd over de financiële situatie van het huishouden en hun eigen sociale participatie. Voor de vaststelling of en in welke mate er sprake is van sociale uitsluiting gebruiken we dezelfde methodiek als Roest et al. (2010), waarbij we de categorieën tamelijk en zeer uitgesloten hebben samengevoegd.¹ Bij de analyse houden we rekening met diverse risicofactoren die ook door Roest et al. zijn onderzocht. Waar in de eerdere studie een gecompliceerd pad-model is gebruikt, hebben we voor deze analyse van de kindregelingen een vereenvoudigd model toegepast, waarbij slechts de belangrijkste indicatoren zijn meegenomen. Tabel 5.1 biedt een overzicht van deze indicatoren en van hun effect op sociale uitsluiting.

Zoals ook uit de literatuurverkenning naar voren is gekomen, laat tabel 5.1 zien dat een lager inkomen samengaat met een verhoogde kans op sociale uitsluiting. Het besteedbaar inkomen heeft een odds ratio van 0,88. Dit betekent dat als het inkomen van een huishouden met 10% stijgt, de kans op sociale uitsluiting van de kinderen met 12% afneemt. Inkomen is daarmee een duidelijke voorspeller, maar uit de tabel blijkt dat andere indicatoren een groter effect hebben. Als bijvoorbeeld beide ouders geen baan hebben, dan stijgt de kans op sociale uitsluiting met 154%. Aangezien de gevolgen van het wetsvoorstel Hervorming kindregelingen voor sociale uitsluiting hier uitsluitend via veranderingen in het inkomen zijn berekend, is te verwachten dat zij gering zijn.

Tabel 5.1
Risicofactoren van sociale uitsluiting^a bij kinderen (in odds ratio)^b

	effect
besteedbaar inkomen ^c	0,88
aantal kinderen	1,22
eenoudergezin	2,39
niet-westerse herkomst	2,20
opleiding ouders	0,76
leeftijd moeder bij geboorte 1 ^e kind	0,96
beide ouders geen baan	2,54
gezondheid ouders	0,66
psychisch welbevinden ouders	0,51
meisje	0,62
speciaal onderwijs	1,55

a Sociale uitsluiting is hier gedefinieerd als 'tamelijk of zeer uitgesloten'.

b Alle effecten zijn statistisch significant ($p < 0,10$).

c Het besteedbaar inkomen is het gestandaardiseerde besteedbaar inkomen vermenigvuldigd met een factor 10. Hierdoor geeft de parameter de daling van de kans op sociale uitsluiting weer als het huishoudensinkomen 10% stijgt.

Bron: SCP (Asouk'08)

Zowel op het IPO- als op het Asouk-bestand passen we het huishoudensinkomen aan op basis van de aanvullende koopkrachtramingen van het ministerie van szw. Vervolgens gaan we na welke gevolgen dit heeft voor de prevalentie van armoede en sociale uitsluiting. Waar mogelijk maken we onderscheid naar de samenstelling van het huishouden, de belangrijkste inkomensbron en de hoogte van het oorspronkelijke inkomen. De algemene veronderstelling is dat huishoudens die er in koopkracht op achteruit gaan hetzelfde gedrag zullen vertonen als huishoudens die dat lagere inkomen al hebben. De analyses betreffen een statisch model. Gedragseffecten zoals het meer of minder gaan werken van bepaalde groepen, zijn in dit model niet meegenomen.² Tabel 5.2 toont het geschatte armoedepercentage na invoering van de stelselwijziging voor eenoudergezinnen en paren met kinderen, uitgesplitst naar de belangrijkste inkomensbron van het huishouden. Het blijkt dat het armoedepercentage voor de totale groep eenoudergezinnen afneemt met 0,8 procentpunt en voor paren met kinderen toeneemt met 0,1 procentpunt. In beide groepen zijn het de uitkeringsgerechtigden die de gevolgen het sterkst zullen merken. Dit geldt vooral voor degenen met een bijstands-uitkering: binnen deze groep stijgt het armoedepercentage met 3,6 procentpunten (eenoudergezinnen) dan wel 1 procentpunt (paren). Misschien nog een belangrijker constatering is dat bij de bijstandsgerechtigden die al in armoede verkeren, er sprake zal zijn van een verdieping van die armoede. Voor eenoudergezinnen met een uitkering op bijstandsniveau daalt het inkomen met 2¼% tot 4½% (memorie van toelichting: 26).

MAATSCHAPPELIJKE EFFECTEN VAN HET WETSVORSTEL HERVORMING KINDREGELINGEN
VOOR GEZINNEN MET KINDEREN

Tegenover deze negatieve effecten staat dat een deel van de werkende alleenstaande ouders boven de armoedegrens zal uitkomen. Bij hen daalt het aandeel armen naar schatting met circa 1,5 tot 2,5 procentpunt, afhankelijk van het feit of het gaat om werk als zelfstandig ondernemer dan wel in loondienst. Doordat het aantal alleenstaande ouders met een baan groter is dan het aantal met een bijstandsuitkering, zijn er relatief veel kinderen die hiervan profiteren. Hierdoor is bij de totale groep kinderen een lichte daling van de armoede te zien.

Tabel 5.2

Personen^a in armoede, voor en na hervorming kindregelingen, schattingen (in aantallen x 1000, in procenten en in procentpunten)^b

	aantal personen (x 1000)	armoede vóór invoering (%)	schatting armoede na invoering (%)	mutatie (procent- punten)
eenoudergezinnen	769	23,1	22,3	-0,8
– werknemer	437	14,4	11,8	-2,6
– zelfstandige	70	36,8	35,4	-1,4
– bijstandontvanger	168	37,9	41,5	3,6
– overige uitkeringsontvanger	86	26,2	28,2	2,0
– overig	7	27,9	25,0	-2,9
paren met kinderen	6259	7,6	7,7	0,1
– werknemer	4387	2,9	2,9	0
– zelfstandige	1591	13,7	13,7	0
– bijstandontvanger	115	71,5	72,5	1,0
– overige uitkeringsontvanger	154	31,9	33,4	1,5
– overig	12	9,8	9,8	0,0
totaal	7.023	9,3	9,3	0,0
– kind	3.313	10,7	10,5	-0,2
– volwassene	3.716	8,1	8,2	0,1

a Ouders en kinderen tezamen.

b Schattingen op basis van gegevens 2011.

Bron: CBS (IPO'11) SCP-bewerking

Het totale armoedepercentage verandert niet als gevolg van de hervorming van de kindregelingen. Hiervoor zijn meerdere redenen te noemen. Allereerst is ook het totale inkomenseffect klein: de memorie van toelichting spreekt van een mediaan inkomenseffect van -¾% voor de gehele groep huishoudens met kinderen. Dit komt deels doordat de meerderheid van de inkomenswijzigingen (70%) tussen -2% en 0% ligt. Deze veranderingen zijn relatief klein in verhouding tot de inkomensverschillen in Nederland. De rijkste 20% van Nederland heeft gemiddeld een inkomen dat 4,2 keer zo hoog is als het

gemiddelde inkomen van de 20% laagste inkomens (CBS 2013c). De koopkrachtmutaties van het wetsvoorstel zullen deze verhouding niet wezenlijk laten verschuiven. Daarnaast speelt mee dat de voorgestelde maatregelen voor verschillende subgroepen tegengesteld uitwerken. Zoals gezegd gaan bijvoorbeeld bijstandsgerechtigde eenoudergezinnen er financieel sterk op achteruit (met ruim 2 tot ruim 4%), maar daar staat tegenover dat alleenstaande ouders met een baan op minimumloon er juist fors op vooruit gaan (met ten minste 2 ¾%). Aangezien het grootste deel van de armoede voorkomt bij werkenden met een kleine (deeltijd)baan en niet bij bijstandsgerechtigden, is deze laatste stijging relevanter voor de ontwikkeling van de armoede dan de daling van de inkomens bij bijstandsgerechtigde eenoudergezinnen. Een andere verklaring is dat een belangrijk deel van de inkomensgevolgen van de maatregelen zal neerkomen bij de midden- en hogere inkomens. Aangezien zij niet in aanmerking komen voor een kindgebonden budget worden zij immers niet gecompenseerd voor de verlaging van de kinderbijslag, de afschaffing van gratis schoolboeken en de WtOs en het vervallen van de alleenstaande-ouderkorting. Hun koopkrachtverlies kan uiteenlopen van ¼% tot 3¼%. Het is hierdoor mogelijk dat er bij deze groep financiële problemen ontstaan. De hoogte van hun oorspronkelijke inkomen zorgt er echter voor dat dit nauwelijks van invloed is op het armoedepercentage.

Ook de effecten van de hervorming van de kindregelingen op sociale uitsluiting zijn doorgerekend, maar bleken marginaal te zijn. Tabel 5.3 geeft hierin inzicht.

Tabel 5.3

Sociaal uitgesloten^a kinderen, voor en na hervorming kindregelingen, schattingen (in procenten en in aantallen x 1000)

	huidige situatie		schatting na invoering	
	%	aantal (x 1000)	%	aantal (x 1000)
sociale uitsluiting (totaalindex)	2,7	65	2,7	64
per dimensie:				
- onvoldoende sociale participatie	4,1	98	4,1	98
- onvoldoende normatieve integratie	4,3	102	4,2	101
- materiële deprivatie	5,3	126	5,3	124
- onvoldoende toegang tot sociale grondrechten	5,7	137	5,7	137

a Sociale uitsluiting is hier gedefinieerd als 'tamelijk of zeer uitgesloten'.

Bron: SCP (Asouk'08)

Een belangrijke reden voor de kleine wijzigingen is opnieuw dat de inkomensmutaties als gevolg van het wetsvoorstel relatief klein zijn. De relatie tussen de hoogte van het huishoudensinkomen en sociale uitsluiting is bovendien betrekkelijk zwak. De berekeningen op het Asouk-databestand geven daarom aan dat het percentage kinderen met

achterstanden op het terrein van sociale participatie, normatieve integratie, materiële deprivatie en de toegang tot sociale grondrechten niet of nauwelijks verandert door de wijzigingen in de kindregelingen.

Noot

- 1 Roest et al. (2010) merkten een kind aan als enigszins uitgesloten wanneer het op ten minste een kwart van de indicatoren een antwoord geeft dat op sociale uitsluiting wijst, als tamelijk uitgesloten als het op minimaal de helft van de indicatoren een dergelijke antwoord geeft, en als zeer uitgesloten als ten minste driekwart van de indicatoren onvoldoende is gescoord. In recentere studies – onder volwassenen – hanteren we andere richtlijnen (zie Vrooman en Hoff 2013; Hoff nog te verschijnen).
- 2 Uit eerder onderzoek is echter gebleken dat de gedragseffecten van de armoedeval beperkt zijn (Sadiraj et al. 2007).

6 Conclusies

De armoede onder kinderen en jongeren tot 18 jaar varieert tussen 9% en 11% en is gemiddeld hoger dan die onder volwassenen. Sinds het begin van de economische crisis is er duidelijk een stijgende lijn. Bovendien lijkt de armoede onder kinderen en jongeren sneller toe te nemen dan onder volwassenen of 65-plussers.

Iemand die als kind arm is, heeft een grotere kans dat hij als volwassene later ook arm is. Ook is er een grotere kans op sociale uitsluiting. De opleiding speelt een sleutelrol: kinderen uit arme gezinnen presteren minder goed op school, waardoor hun uiteindelijk behaalde opleidingsniveau achterblijft en hun kansen op de arbeidsmarkt verslechteren. Hiermee neemt het risico van armoede en sociale uitsluiting als volwassene toe.

Armoede heeft ook gevolgen voor de korte termijn: arme kinderen, zeker uit bijstandsgesinnen, zijn vooral op materieel vlak sociaal uitgesloten. Deelname aan sport- en hobbyclubs, vakantie of uitstapjes komt bij deze groep minder vaak voor. Hier zijn de betreffende kinderen zich ook van bewust; vergelijking met klasgenoten maakt al snel duidelijk dat veel andere kinderen zich meer kunnen veroorloven. Vakantie en recreatie vormen de eerste posten waar huishoudens zo nodig op bezuinigen.

Kinderen zijn, zoals uit het armoedeonderzoek van het SCP en CBS blijkt, relatief vaker arm dan volwassenen. Door de hervorming van de kindregelingen neemt bij kinderen het armoedepercentage naar verwachting met 0,2% af. Daarentegen stijgt het percentage volwassenen in armoede met 0,1%. Op de totale armoede zal de voorgestelde hervorming naar verwachting geen effect hebben. Een reden hiervoor is dat het totale inkomenseffect klein is: de meerderheid van de inkomenswijzigingen ligt (70%) tussen -2% en 0%. Daarnaast pakken de diverse maatregelen voor mensen met een laag inkomen verschillend uit: uitkeringsontvangers (vooral bijstandsgerechtigden) gaan er financieel op achteruit, maar alleenstaande ouders met een baan op minimumniveau gaan erop vooruit. Dit laatste verklaart ook waarom de ontwikkeling bij volwassenen en kinderen verschillend is. Doordat vooral bij werkende eenoudergezinnen relatief veel kinderen profiteren van de stijging van de koopkracht, is bij de kinderen als totale groep een daling van de armoede te zien.

De hervorming van de kindregelingen leidt bij twee bevolkingsgroepen tot een flink verlies in koopkracht. Allereerst gaan alleenstaande ouders met een bijstandsuitkering er financieel duidelijk op achteruit. Een deel van hen komt hierdoor onder de armoedegrens terecht. Voor degenen die al een inkomen onder die armoedegrens hebben, zullen de maatregelen een verdieping van de armoedesituatie betekenen. Op de langere termijn kan dit negatief uitwerken op het opleidingsniveau en de arbeidsmarktkansen van de betrokken kinderen. Ten tweede daalt ook bij gezinnen met een middeninkomen met kinderen van 12-17 jaar de koopkracht aanzienlijk. Hoewel hierdoor ook bij hen

financiële problemen kunnen ontstaan, maakt de hoogte van het oorspronkelijke inkomen dat zij doorgaans niet in armoede zullen vervallen.

De maatregelen hebben naar verwachting nauwelijks gevolgen voor de mate van sociale uitsluiting. Kinderen uit arme gezinnen zijn vaker sociaal uitgesloten, maar de berekeningen geven geen aanwijzing dat dit verergert door de hervorming van de kindregelingen.

In deze notitie is uitsluitend gekeken naar de maatschappelijke effecten van de voorgestelde veranderingen in de kindregelingen. Bijstelling van de conclusies is wellicht noodzakelijk wanneer we andere kabinetsmaatregelen waar gezinnen met kinderen mee te maken krijgen of recent hebben gekregen, in de berekeningen betrekken. Door stapelingeffecten van de bezuinigingen is het immers denkbaar dat een aanmerkelijk grotere groep huishoudens met kinderen te maken krijgt met armoede en sociale uitsluiting.

Literatuur

- Bos, J. en D. van der Burg (2012). *Vakantiegeldenquête 2012*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.
- Brakel, M. van den en L. Moonen (2009). Is armoede erfelijk? In: CBS, *Sociaaleconomische Trends, Statistisch kwartaalblad over arbeidsmarkt, sociale zekerheid en inkomen*, tweede kwartaal, p. 47-51.
- CBS (2013a). *Huishoudens; kindertal, leeftijdsklasse kind, regio, 1 januari*. Geraadpleegd september 2013 via <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71487ned&D1=a&D2=0-6&D3=0&D4=0,4,9-11&VW=T>. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2013b). *Consumentenvertrouwen naar kenmerken van het huishouden*. Geraadpleegd augustus 2013 via [http://statline.cbs.nl/StatWeb/selection/?VW=T&DM=SLNL&PA=71696ned&D1=0-5&D2=6-15&D3=\(1-5\)-1&HDR=T&STB=G1,G2](http://statline.cbs.nl/StatWeb/selection/?VW=T&DM=SLNL&PA=71696ned&D1=0-5&D2=6-15&D3=(1-5)-1&HDR=T&STB=G1,G2). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2013c). *Inkomensongelijkheid; personen in particuliere huishoudens naar kenmerken*. Geraadpleegd augustus 2013 via <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=71512ned&D1=3-7&D2=0-2&D3=a&VW=T>. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Cörvers, F. (2000). Inkomensmobiliteit tussen huishoudens met lage inkomens van generatie op generatie. In: SCP/CBS, *Armoedemonitor 2000*, p. 93-103. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2000-6).
- Dekovic, M., E. Snel en J.H.A. Groenendaal (1997). Kinderen van de rekening. Over de effecten van armoede op kinderen. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *De kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*, p. 143-157. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- EC (2010). *The European Platform against Poverty and Social Exclusion: a European framework for social and territorial cohesion*. Brussel: European Commission (COM(2010) 758 final).
- EK (2012-2013). *Het niet indexeren van het basiskinderbijslagbedrag in de Algemene Kinderbijslagwet per 1 juli 2013. Motie van het lid Ester c.s.* Eerste Kamer, vergaderjaar 2012-2013, 33525, F.
- Guiaux, M. (2011). *Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-23).
- Hoff, S.J.M., J. Dronkers en J.C. Vrooman (1997). Arme ouders en het welzijn van kinderen. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *De kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*, p. 123-141. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hoff, S., C. van Gaalen, A. Soede, A. Luten, C. Vrooman en S. Lamers (2009). *Genoeg om van te leven. Focusgroepen in discussie over de minimale kosten van levensonderhoud*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-special 35).
- Jehoel-Gijsbers, G. (2004). *Sociale uitsluiting in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004-17).
- Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen; nulmeting*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-special 32).
- Kinderombudsman, de (2013). *Kinderen in armoede in Nederland*. Den Haag: de Kinderombudsman (rapportnummer KOM 4/2013).
- Madern, T. en M. van der Werf (2013). *Nederland bezuinigt. Onderzoek naar de bezuinigingsstrategieën van Nederlanders*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.
- Peruzzi, A. (2013). *From childhood deprivation to adult social exclusion. Evidence from the 1970 British Cohort Study*. London: Centre for Longitudinal Studies.

- Roest, A., A.M. Lokhorst en C. Vrooman (2010). *Sociale uitsluiting bij kinderen. Omvang en achtergronden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2010-8).
- Roest, A. (2011). *Kunnen meer kinderen meedoen? Veranderingen in de maatschappelijke deelname van kinderen, 2008-2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-40).
- Rovers, B. (1998). Armoede en regelovertreding door kinderen. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *Effecten van armoede. Derde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*, p. 81-100. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sadiraj, K., J.M. Wildeboer Schut en S. Hoff (2007). Gedragseffecten van de armoedeval. In: C. Vrooman, S. Hoff, F. Otten en W. Bos (red.), *Armoedemonitor 2007*, p. 94-109. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2007-30).
- SCP/CBS (2012). *Armoedesignalement 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2012-34).
- Snel, E., T. van der Hoek en T. Chessa (2001). *Kinderen in armoede. Opgroeien in de marge van Nederland*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.
- Soede, A. (2006). *Naar een nieuwe armoedegrens? Basisbestedingen als maatstaf voor een tekortschietend inkomen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 126).
- Soede, A. (2011). *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-13).
- SVB (2013). *Jaarverslag 2012*. Amstelveen: Sociale Verzekeringsbank.
- szw (2013a). *Voorstel van wet tot wijziging van de Algemene Kinderbijslagwet, de Wet op het kindgebonden budget, de Wet werk en bijstand, de Wet inkomstenbelasting 2001, de Wet studiefinanciering 2000 en enige andere wetten in verband met hervorming en versoering van de kindregelingen (Wet hervorming kindregelingen)*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- szw (2013b). *Beleidsdoorlichting Tegemoetkoming ouders*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- TK (2012-2013a). *Kabinetsformatie 2012*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012-2013, 33 410, nr. 15.
- TK (2012-2013b). *Het niet indexeren van het basiskinderbijslagbedrag in de Algemene Kinderbijslagwet per 1 juli 2013*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012-2013, 33525, nr. 2.
- TK (2012-2013c). *Preventie en bestrijding van stille armoede en sociale uitsluiting. Brief van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012-2013, 24 515, nr. 256.
- TK (2012-2013d). *Jaarverslag en slotwet Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap 2012*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012-2013, 33 605 VIII, nr. 1.
- Unicef (2013). *Child well-being in rich countries. A comparative overview*. Florence, Italy: United Nations Children's Fund.
- Vanhee, L. (2007). *Weerbaar en broos: mensen in armoede over ouderschap: een verkennende kwalitatieve studie in psychologisch perspectief*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- Vrooman, C., G. Jehoel-Gijsbers en A. Soede (2007). Armoede en sociale uitsluiting van kinderen. In: C. Vrooman, S. Hoff, F. Otten en W. Bos (red.), *Armoedemonitor 2007*, p. 132-155. Den Haag/Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2007-30).
- Vrooman, J.C. (2009). *Rules of relief. Institutions of social security, and their impact*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2009-11).
- Vrooman, J.C. en S. Hoff (2013). The Disadvantaged among the Dutch: A Survey Approach to the Multidimensional Measurement of Social Exclusion. In: *Social Indicators Research*, vol. 113, nr. 3, p. 1261-1287.
- Ypeij, A., E. Snel en G. Engbersen (2002). *Armoede in Amsterdam-Noord: eerste deelstudie van het project "Landschappen van armoede"*. Rotterdam: R I S B O/Erasmus Universiteit Rotterdam.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012. Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.).

ISBN 978 90 377 0623 9

SCP-publicaties 2012

2012-1 *Niet alle dagen feest. Nieuwjaarsuitgave 2012 (2012).* Paul Schnabel (red.).

ISBN 978 90 377 0598 0

2012-2 *Waar voor ons belastinggeld? Prijs en kwaliteit van publieke diensten (2012).* Bob Kuhry en Flip de Kam (red.). ISBN 978 90 377 0596 6

2012-3 *Jaarrapport integratie 2011 (2012).* Mérove Gijsberts, Willem Huijnk en Jaco Dagevos (red.).

ISBN 978 90 377 0565 2

2012-4 *Bijzondere mantelzorg. Ervaringen van mantelzorgers van mensen met een verstandelijke beperking of psychiatrische problematiek (2012).* Y. Wittenberg, M. H. Kwekkeboom en A. H. de Boer.

ISBN 978 90 377 0566 9

2012-5 *VeVeRa-iv. Actualisatie en aanpassing ramingsmodel verpleging en verzorging 2009-2030 (2012).* Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0594 2

2012-6 *Van Anciaux tot Zijlstra. Cultuurparticipatie en cultuurbeleid in Nederland en Vlaanderen (2012).* Quirine van der Hoeven. ISBN 978 90 377 0583 6

2012-7 *Vraag naar arbeid 2011 (2012).* Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0601 7

2012-8 *Measuring and monitoring immigrant integration in Europe (2012).* Rob Bijl en Arjen Verweij (red.) ISBN 978 90 377 0569 0

2012-9 *IQ met beperkingen. De mate van versandelijke handicap van zorgvragers in kaart gebracht (2012).* Isolde Woittiez, Michiel Ras en Debbie Oudijk. ISBN 978 90 377 0602 4

2012-10 *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland (2012).* Saskia Keuzenkamp (red.), Niels Kooiman, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0603 1

2012-11 *The Social State of the Netherlands 2011. Summary (2012).* Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Cloin en Evert Pommer (red.) ISBN 978 90 377 0605 5

MAATSCHAPPELIJKE EFFECTEN VAN HET WETSVORSTEL HERVORMING KINDREGELINGEN
VOOR GEZINNEN MET KINDEREN

- 2012-13 *Sturen op geluk. Geluksbevordering door nationale overheden, gemeenten en publieke instellingen* (2012). Cretien van Campen, Ad Bergsma, Jeroen Boelhouwer, Jacqueline Boerefijn, Linda Bolier. ISBN 978 90 377 0608 6
- 2012-14 *Countries compared on public performance. A study of public sector performance in 28 countries* (2012). Jedid-Jah Jonker (red.). ISBN 978 90 377 0584 3
- 2012-15 *Versterking data-infrastructuur sport* (2012). Annet Tiessen-Raaphorst en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0613 0
- 2012-16 *De sociale staat van de gemeente. Lokaal gebruik van de scp-leefsituatie-index* (2012). Jeroen Boelhouwer (SCP), Rob Gilsing (Verwey-Jonker Instituut). ISBN 978 90 377 0612 3
- 2012-17 *Belemmerd aan het werk. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname personen met gezondheidsbeperkingen* (2012). Maroesjka Versantvoort en Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0616 1
- 2012-18 *Monitor Talent naar de Top 2011* (2012). Ans Metens (red.) en Commissie Monitoring Talent naar de Top. ISBN 978 90 377 0610 9
- 2012-19 *Tevreden met pensioen. Veranderende inkomens en behoeften bij ouderen* (2012). Arjan Soede. ISBN 978 90 377 0572 0
- 2012-20 *Verzorgd uit de bijstand. De rol van gedrag, uiterlijk en taal bij de re-integratie van bijstandsontvangers* (2012). Patricia van Echtelt en Maurice Guiaux. ISBN 978 90 377 0614 7
- 2012-21 *De virtuele kunstkar. Cultuurdeelname via oude en nieuwe media* (2012). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0619 2
- 2012-22 *Op zoek naar bewijs. Evaluatieontwerpen onderwijsmaatregelen* (2012). Lex Herweijer en Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0618 5
- 2012-23 *Startklaar voor vier jaar. Een verkenning van publieke prestaties voor de kabinetsformatie 2012* (2012). Evert Pommer (red.). ISBN 978 90 377 0640 6
- 2012-24 *Op afstand gezet. Een onderzoek naar de publieke opinie op verzoek van de Parlementaire Onderzoekscommissie 'Privatisering en verzelfstandiging'* (2012). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0639 0.
- 2012-25 *Moslim in Nederland 2012* (2012). Mieke Maliepaard en Mérove Gijsberts. ISBN 978 90 377 0621 5
- 2012-26 *Statusontwikkeling van wijken in Nederland 1998-2010* (2012). Frans Knol. ISBN 978 90 377 0533 1
- 2012-27 *Maten voor gemeenten 2012. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2005-2010* (2012). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Ab van der Torre, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0624 6
- 2012-28 *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt* (2012). Iris Andriessen, Eline Nievers en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0615 4
- 2012-29 *Particuliere initiatieven in ontwikkelingssamenwerking. Een casestudy naar nieuwe verbanden in de Nederlandse civil society* (2012). Esther van den Berg m.m.v. Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0631 4
- 2012-30 *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland* (2012). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0625 3
- 2012-31 *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012* (2012). Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.). ISBN 978 90 377 0623 9
- 2012-32 *Meebetalen aan de zorg. Nederlanders over solidariteit en betaalbaarheid van de zorg* (2012). Sjoerd Kooiker, Mirjam de Klerk, Judith ter Berg en Yolanda Schothorst. ISBN 978 90 377 0628 4
- 2012-33 *Dichter bij elkaar. De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland* (2012). Willem Huijnk en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0627 7
- 2012-34 *Armoedesignalement 2012* (2012). SCP en CBS. ISBN 978 90 377 0633 8

- 2012-35 *Emancipatiemonitor 2012* (2012). Ans Merens, Marijke Hartgers en Marion van den Brakel.
ISBN 978 90 377 0630 7
- 2012-36 *Meldingen van discriminatie in Nederland* (2012). Iris Andriessen en Henk Fernee.
ISBN 978 90 377 0643 7

SCP-publicaties 2013

- 2013-1 *Van pech en rampspoed. Nieuwjaarsuitgave 2013* (2013). Paul Schnabel (red.).
ISBN 978 90 377 0611 6
- 2013-2 *Terecht in de jeugdzorg. Voorspellers van kind- en opvoedproblematiek en jeugdzorggebruik* (2013). Sander Bot (red.), Simone de Roos, Klarita Sadiraj, Saskia Keuzenkamp, Angela van den Broek, Ellen Kleijnen. ISBN 978 90 377 0629 1
- 2013-3 *Gezinnen onderweg. Dagelijkse mobiliteit van ouders van jonge kinderen in het combineren van werk en gezin* (2013). Marjolijn van der Klis (red.) ISBN 978 90 377 0568 3
- 2013-4 *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013* (2013). Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0648 2
- 2013-5 *Towards Tolerance. Exploring changes and explaining differences in attitudes towards homosexuality across Europe* (2013). Lisette Kuiper, Jurjen Iedema, Saskia Keuzenkamp.
ISBN 978 90 377 0650 5
- 2013-6 *Sprekend op schrift. Een selectie uit vijftien jaar lezingen en artikelen van Paul Schnabel, 1998-2013* (2013). ISBN 978 90 377 0647 5
- 2013-7 *Acceptance of lesbian, gay, bisexual and transgender individuals in the Netherlands 2013* (2013). Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0649 9
- 2013-8 *Gemeentelijk Wmo-beleid 2010. Een beschrijving vanuit het perspectief van gemeenten* (2013). Frieke Vonk, Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Anna Maria Marangos.
ISBN 978 90 377 0651 2
- 2013-9 *Aanbod van arbeid 2012* (2013). Jan Dirk Vlasblom, Edith Josten, Marian de Voogd-Hamelink.
ISBN 978 90 377 0654 3
- 2013-10 *De dorpenmonitor* (2013). *Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners*. Anja Steenbekkers en Lotte Vermeij (red.) ISBN 978 90 377 0634 5
- 2013-11 *Van Paars 2 naar Rutte II. Rede van Paul Schnabel bij zijn afscheid van het Sociaal en Cultureel Planbureau, 11 maart 2013*. ISBN 978 90 377 0660 4
- 2013-12 *Kunstminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen. Het culturele draagvlak, deel 12* (2013). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0652 9
- 2013-13 *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit* (2013). Joep de Hart.
ISBN 978 90 377 0644 4
- 2013-14 *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen* (2013). Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (RU). ISBN 978 90 377 0655 0.
- 2013-15 *Werk aan de wijk. Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid* (2013). Matthieu Permentier, Jeanet Kullberg, Lonneke van Noije. ISBN 978 90 377 0663 5
- 2013-16 *Lasten onder de loep. De kostengroei van de zorg voor verstandelijk gehandicapten ontrafeld* (2013). Michiel Ras, Debbie Verbeek-Oudijk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0662 8.
- 2013-17 *De studie waard. Een verkenning van mogelijke gedragsreacties bij de invoering van een sociaal leenstelsel in het hoger onderwijs* (2013). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Jaco Dagevos, m.m.v. Iris Andriessen, Lenie van den Bulk (CED-groep). ISBN 978 90 377 0664 2
- 2013-20 *De ondersteuning van Wmo-aanvragers en hun mantelzorgers in 2012* (2013). Peteke Feijten, Anna Maria Marangos, Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Frieke Vonk.
ISBN 978 90 377 0667 3

- 2013-21 *Met zorg ouder worden. Zorgtrajecten van ouderen in tien jaar (2013)*. Cretien van Campen, Marjolein Broese van Groenou, Dorly Deeg, Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0626 0
- 2013-22 *Using smartphones in survey research: a multifunctional tool*. Nathalie Sonck en Henk Fernee. ISBN 978 90 377 0680 2
- 2013-24 *Ontwikkelingen in ondersteuning van mensen met lichamelijke beperkingen en de effecten van ondersteuning op participatie (2013)*. Jolien Hofstede, Mieke Cardol, Mieke Rijken. ISBN 978 90 377 0676 5
- 2013-25 *Samen scholen. Ouders en scholen over samenwerking in basisonderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs*. Lex Herweijer en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0671 0
- 2013-27 *Vrijwillige inzet en ondersteuningsinitiatieven. Een verkenning van Wmo-beleid en -praktijk in vijf gemeenten (2013)*. Wouter Mensink, Anita Boele, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0659 8

Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP (2010)*. Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo (2010)*. A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais*. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren (2010)*. Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening (2010)*. Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie (2010)*. Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Plicht. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst (2010)*. Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuusbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009 (2010)*. Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek (2010)*. Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland (2010)*. Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009 (2010)*. David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de SCP-studiemiddag 2010 (2010)*. Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie (2010)*. Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil? (2010)*. Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken (2010)*. Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands (2010)*. Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6

- Registers over wijken (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de GGZ (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1 (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2 (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3 (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4 (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1 (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 2 (2011). Josje de Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0564 5
- Burgerperspectieven 2011 | 3 (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0582 9
- Advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp 2012 (2011). Ab van der Torre, Saskia Jansen en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0573 7 (webpublicatie)
- Oudere migranten. Kennis en kennislacunes (2011). Maaïke den Draak en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0597 3 (webpublicatie)
- Armoedesignalement 2011 (2011). CBS/SCP. ISBN 978 90 357 1870 8
- Burgerperspectieven 2011 | 4 (2012). Josje den Ridder, Jeanet Kullberg en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0593 5
- Burgerperspectieven 2012 | 1 (2012). Paul Dekker, Josje den Ridder en Paul Schnabel. ISBN 978 90 377 0607 9
- Burgerperspectieven 2012 | 2 (2012). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0617 8
- Burgerperspectieven 2012 | 3 (2012). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0622 2
- Burgerperspectieven 2012 | 4 (2012). Josje den Ridder, Paul Dekker en Mathilde van Ditmars. ISBN 978 90 377 0645 1
- Burgerperspectieven 2013 | 1 (2013). Paul Dekker en Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0656 7
- Burgerperspectieven 2013 | 2 (2013). Josje den Ridder, Hanneke Posthumus en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0658 1
- Burgerperspectieven 2013 | 3 (2013). Josjes den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0675 8